

Yeni Medyada Nefret Söylemi ve Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma

Barış BULUNMAZ*

Özet

17. yüzyılın başlarından itibaren gazeteler bugünkü niteliksel ve niceliksel biçiminde olmasa da kitle iletişimini başlattı. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra radyonun, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise televizyonun yaygınlaşması bir taraftan toplumların birbirlerinden haberdar olmasını getirdi, diğer taraftan ise modern öncesi dönemin iletişiminin öncelikli uygulanış biçimi olan yüzyüze iletişimi değişikliğe uğrattı. İçinde yaşadığımız ve bilgi ve teknoloji çağı olarak adlandırdığımız 21. yüzyıl ise sadece yaşam biçimlerimizde ve davranış şekillerimizde değil, aynı zamanda sosyal hayatımızda ve iletişim biçimlerimizde de oldukça önemli değişiklikler meydana getirdi. Belki de son bin yılın en büyük buluşu olarak adlandırabileceğimiz internet, bu değişikliklerin öncül tetikleyicisi oldu ve zaman/uzam kavramlarının anlamlarının yitirilmesini sağladı. Altyapısı internete dayanan tüm teknolojilerin üst anlamı olarak adlandırabileceğimiz yeni medya ise hem karşılıklı etkileşim özelliği hem de teknolojinin getirdiği olanaklar sayesinde birçok platform üzerinden insanlara kullanım sunması neticesinde 'iletişim dünyasının' bilinen tüm gerçeklerini değiştirmeye başladı. Bu değişim iletişimin uygulanış biçimine olduğu kadar ürünün içeriğine de yansdı. Kültürel yozlaşmaya bağlı olarak yeni medya üzerinden yayılan nefret söylemi de bu 'yeni' durumun en somut örneklerinden biridir. Bu çerçevede çalışmada ilk olarak yeni medya kavramı ve nefret söylemi ile ilgili kuramsal açıklamalar yapılacaktır. Daha sonra ise yeni medya ve nefret söylemine ilişkin olarak yapılan araştırmanın sonuçları ve değerlendirmeleri verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Nefret Söylemi, Kitle İletişim Araçları.

---

* Yrd. Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri ve Medya Bölümü

Hate Speech in New Media and a Research on University Students

Abstract

Newspapers began mass communication from the beginning of the 17th century, although not present in the form of qualitative and quantitative. The radio has become widespread after World War I and the television has also after World War II. This situation has brought society to be aware of each other, on the other hand the pre-modern era of communication priority application forms with face to face communication was transformed. In the 21st century called as information and technology era has occurred significant changes not only our life styles and behaviors but also our social life and forms of communication. Internet that perhaps the greatest invention of the last millennium was the premise trigger of these changes and has led to the loss of meaning of the time/space. New media that based on the meaning of all technologies of the infrastructure by the internet has started to change all the facts that we are known of 'communication world' as well as feature of interactivity and due to the opportunities afforded by technology as a result of the use of people over many platforms. This change is reflected in the application forms of communication and also in the content of the product. Depending on the cultural degeneration, hate speech that spreading through new media is one of the most concrete examples this 'new' situation. In this framework, firstly theoretical explanations of the new media and hate speech will be done, and then the results and reviews will be given where the research covers new media and hate speech.

Key Words: New Media, Hate Speech, Mass Media.

1. Giriş

Kitle iletişim araçlarının insanların birbirleriyle iletişime geçme, toplumsal olaylardan ve gelişmelerden haberdar olma, kendi yaşadıkları toplumsal ortamın dışındaki hareketlilik hakkında bilgi sahibi olma ve merak duygusunun giderilmesi yönünde etkisi son derece büyüktür. İlk çağlardan itibaren insan toplulukları hem bireysel hem de grup halinde bilinmeyene olan meraklarını gidermek istemişlerdir. Bu merakın giderilmesine yönelik olarak ateş, tekerlek, doğal olaylar, gökyüzü, aletler, hayvanlar, yaşam mücadelesi verme ve akla gelebilecek birçok konuda çaba göstererek, kimi zaman varolanı keşfetmek kimi zaman da yeni bir şey icat etmek adına hareket etmişlerdir.

Ateş yakmaktan güvercine kadar uzanan haberleşme serüveni ise, 1600'lü yılların başlarından itibaren günümüz modern gazetecilik anlayışı ile pek bağdaşmasa da ilk tohumların atılmasını sağlamıştır. Almanya, Fransa ve Hollanda gibi batı ülkelerinde ilk örneklerine rastladığımız gazetecilik anlayışı, ilk başlarda haftalık, daha sonra haftada birkaç gün ve en sonunda da günlük olarak kitlelere ulaşmaya başlamıştır. Her ne kadar ilk denemeler siyasi, ekonomik, politik ve askeri bir içerikle, daha çok 'elit' kesimin ulaşabileceği ve ilgileneceği bir bakış açısının yansıması ile çıksa da, özellikle de endüstri devriminin yarattığı makineleşme ve kitlesele üretime yönelik imkânlar ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Fransız devriminin yarattığı özgürlük dalgası da insanların daha bilinçli, daha istekli ve daha duyarlı bir düşünce yapısının içine girmesini sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte gazetelerin bir propaganda aracı olarak öneminin ve etkinliğinin iyice artması ile insanların kitle iletişim araçlarına yönelik ilgisi de artmaya başlamıştır. Savaş sonrasında gazetelerin yanına radyonun da eklenmesi ile kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisi daha da artmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ile birlikte televizyonun da kitle iletişim araçlarına eklenmesi ve yaygınlığının artması ile birlikte hem yazılı hem de işitsel ve görsel iletişime yönelik olarak farklı bir algının ve değişimin varlığı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kitle iletişimine yönelik olarak tüm alışkanlıkların ve uygulamaların değişimi ise, 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında yaşanmıştır. İletişimin kuramsal altyapısını oluşturan düşünceler ve insanların kitle iletişim araçlarına yönelik bakışı, internetin hayatımıza girmesi ile farklı bir boyuta taşınmakla kalmamıştır, aynı zamanda yıllardır süregelen tüm davranış şekillerimizin, alışkanlıklarımızın ve belki de beklentilerimizin değişime uğramasını sağlamıştır. İnternetin ve internetin yarattığı yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal hayatımızın içerisine çok hızlı bir şekilde nüfuz etmesi ile birlikte de zaman ve uzam gibi kavramlarının alışlagelmiş anlamları yitirilmiştir.

Altyapısını internet ve internet teknolojilerinden alan tüm teknolojik gelişmelerin üst anlamı olarak adlandırabileceğimiz yeni medya ise bir taraftan karşılıklı etkileşim özelliği diğer taraftan ise teknolojinin meydana getirdiği imkânlar sayesinde birçok platform üzerinden insanlara kullanım sunmanın yarattığı avantajlar ile iletişime dair bilinen neredeyse tüm gerçeklerin değişime uğramasını sağlamıştır. Ancak bu değişimin yarattığı yeni iletişim ortamının getirdiği avantajlar ve kolaylıklar kadar, diğer taraftan da olumsuz anlamda somut olayların meydana gelmesine katkısı olmuştur. İletişim sürecinin 'ileti' olarak adlandırdığımız ürününe yönelik

içeriksel anlamda da olumsuz yansımalarına bağlı olarak, kültürel yozlaşmanın ortaya çıkması ve bunun neticesinde de 'nefret söylemi' olarak adlandırdığımız bir ifade biçiminin oluştuğunu görmekteyiz. Bu ifade biçimi insanların birbirleri ile ilgili düşüncelerinin, algılarının, önyargılarının, ifade biçimlerinin ve en nihayetinde de davranış şekillerinin oldukça kırıncı, geri dönülemez, yapıcılıktan uzak ve kutuplaştırıcı bir eksene doğru kaymasına neden olmuştur.

Bu çalışmada ilk olarak yeni medya kavramına ilişkin kuramsal açıklamalar yapılacak ve 'nefret söylemi'ne ilişkin teorik bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise yeni medya ve nefret söylemine ilişkin olarak yapılan araştırmanın sonuçları ve değerlendirmeleri verilecektir. Araştırmada, yeni medyadaki nefret söylemine yönelik eğilimleri saptamak ve sorunun boyutlarını ortaya çıkarmak amacıyla, yeni medya ve yeni medyaya yönelik platformlar üzerinden kullanıcıların kendilerini ifade etme biçimleri, olaylara ve gelişmelere yaptıkları yorumlar/değerlendirmeler ile bu etkileşimin 'nefret söylemi' ekseninde ne şekilde oluştuğu ve nasıl algılandığı ölçülmeye çalışılmıştır.

2. Geleneksel Medyadan Yeni Medyaya

Konvansiyonel medya olarak adlandırdığımız geleneksel medya, iletişimin basit işleyiş mantığında da görüldüğü gibi gönderici ile alıcı arasındaki ileti transferinde, taraflar arasında uzam/mekân farkı bulunmasına bağlı olarak bir kanal ya da araç ile iletişim sürecinin sağlıklı bir şekilde oluşmasına imkân tanır. Bu kanal ya da araç kimi zaman okuyucuya hitap eden gazete/dergi, kimi zaman dinleyiciye hitap eden radyo, kimi zaman ise izleyiciye hitap eden televizyon olmuştur. Bu kitle iletişim araçları ile yüzyüze iletişim imkânı olmayan durumlarda başka bir deyişle dolaysız/aracısız iletişimin gerçekleşmemesi hallerinde, dolaylı/aracılı iletişim gerçekleşmiştir.

Teknolojinin ilerlemesi ve internetin ortaya çıkması ile birlikte, insanlar arasındaki mesafeler her geçen gün daha da yakınlaşmaya başladı. Bu yakınlık bir taraftan teknoloji-internet birleşimi ile birlikte sosyal hayatımızı ve iletişim biçimlerimizi değişikliğe uğrattı, diğer taraftan ise 'yeni medya' kavramını ortaya çıkardı. En basit anlatımla, internet ve teknolojinin birleşmesinden ortaya çıkan ve altyapısı internet teknolojisine dayalı 'yeni' bir mecra olarak tanımlayabileceğimiz yeni medya, kitle iletişiminde bilinen tüm gerçeklerin baştan ele alınmasını ve değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Son yıllarda medyada sayı, teknoloji ve geniş halk katılımı açısından beklenmedik ölçülerde değişiklikler meydana gelmiştir. Gazetenin ve

radyonun, televizyon ve internete katılması gibi yeni medya şekilleri ön plana çıkmıştır. İletim hızı artmıştır ve çok daha fazla okuyucu / izleyici pasif ve aktif bir şekilde katılım sağlamıştır (Aitchison ve Lewis, 2003: 1). Ağırlıklı olarak aktif bir katılımın gerçekleştiği ve bireyin proaktif bir davranış modeli benimsemesine bağlı olarak, kendisini 'değerli' hissettiği bir durum ortaya çıktı.

Ancak tam olarak yeni medya nedir? Başlangıç olarak ayrım, dijital iletişim medyası ve eski analog teknolojiler arasında çizilmiş olabilir (Gane ve Beer, 2008: 12). Başka bir ifadeyle, yeni medya kavramı genel olarak interaktif olan, iki yönlü iletişimi kapsayan ve telefon, radyo ve televizyon gibi eski medya biçimlerinin karşıtı olan dijital medya olarak tanımlanabilir (Logan, 2010: 4). Konvansiyonel medya ile yeni medya arasındaki bu karşılık, hem sürecin işleyişi üzerinde büyük bir değişiklik meydana getirmiştir hem de gönderici ve alıcı arasında geçişken ve katılımcı bir durumun gerçekliğini ortaya çıkarmıştır.

Öndördüncü yüzyılda yazılı basın ve ondokuzuncu yüzyılda fotoğraf teknolojisi, modern toplumun ve kültürün üzerinde devrimci bir etki yaratmıştır. Bugün de yeni medya devriminin ortalarındayız ve bu açıdan da bilgisayar aracılı üretimin, dağıtımın ve iletişimin her açıdan kültürel bir kayma yaşaması daha da olasıdır (Manovich, 2006: 5). Yeni medya kavramsallaştırımıyla, geleneksel medyadan (gazete, radyo, televizyon, sinema) farklı olarak, dijital kodlama sistemine temellenen, iletişim sürecinin aktörleri arasında eş anlı ve çok katmanlı etkileşimin gerçekleştiği multimedya biçimselliğine sahip iletişim araçları kastedilmektedir (Van Dijk, 2004: 146, aktaran Binark, 2007a: 5). Bu çerçevede yeni medya ile ilgili bazı ana terimleri; dijital, interaktif (karşılıklı etkileşim), hipermetinsellik, sanallık, sanal ağ bağlantısı ve simülasyon şeklinde düşünebiliriz (Lister vd., 2009: 13). Bunların hepsinin bir araya gelmesi ile birlikte de, geleneksel medyanın tek taraflı ve alıcıyı reaktif bir konuma soktuğu durumun varlığı çok daha açık bir şekilde gözükmektedir.

Yeni medyada içerik ve yeni medyanın sahip olduğu özellikler, dijital kodlama sistemine temellendikleri için, çok fazla miktarda enformasyonu aynı anda aktarabilme ve kullanıcının geri dönüşümde bulunabilmesi olanağına sahiptirler. Dolayısıyla enformasyonun düzçizgisel iletiminden hipermetinselliğe geçilmiştir. Yeni medyanın etkileşimsellik özelliği, iletişim sürecine iletişim uzamında karşılıklılık veya çokkatmanlı iletişim olanağını kazandırmıştır (Binark, 2007b: 21). Bu nedenle hem içerik oldukça dikkat çekici bir boyutta artmıştır hem de o içeriğe ulaşılacak platform çeşitliliği büyük farklılık göstermiştir. Özellikle bugünün elektronik dünyasında, modern gazetecilik araçları; haber toplama ve sunma / başta multimedya

içeriği olmak üzere bilgi depolama, dizinleme ve geri çekme / işlem, üretim ve editoryal / dağıtım veya basım ve sunum, görüntüleme ve erişim olmak üzere beş geniş kapsamda önemli ölçüde değiştirilmektedir. Bu fonksiyonlar genellikle birbiriyle iç içedir ve tek bir teknik araçta entegre edilir (Pavlik, 2013: 287). Bu şekilde ortaya çıkan sinerji ise, içeriğe atfedilen önemi çok daha fazla arttırmıştır. Ekonomik açıdan baktığımızda ise içeriğin önemi ile ilgili çok daha somut gerçekleri ortaya çıkarabiliriz. Öyle ki, yeni medyada ne yapılırsa yapılsın, ister olağanüstü grafikler kullanılsın, isterse de sitenin tasarımı çok güzel olsun, eğer içerik farklı ve kaliteli olmazsa para kazanacak bir iş modelini başarıyla kurabilme imkanı yoktur (Turgut, 2013: 29). Bu nedenle kaliteli ve farklı bir içerik günümüz rekabet ortamı içerisinde yeni medyanın en temel vazgeçilmezleri arasındadır.

Yeni medya ve demokrasi açısından baktığımızda ise, yeni medya teknolojileri tarafından şimdiye kadar demokrasinin anlamı sorunlaştırılarak, demokrasiye hizmet sorusu karmaşık bir hale getirilmiştir (Barber, 2006: 37). Bu durum bir bakıma demokrasinin kendi tanımı içerisindeki, başkalarının özgürlük alanını ihlal etmeme ya da demokrasinin çoğunlukçu değil de çoğulcu bir yapının varlığına hizmet etme ilkesi çerçevesinde düşünüldüğünde ve değerlendirildiğinde çok daha anlamlı hale gelmektedir. Bu nedenle yeni medyanın her anlamda hayatımıza getirdiği avantajları göz ardı etmeden, yeni medya ile ortaya çıkan bazı sorunlu durumları da iyi analiz etmemiz gerekmektedir.

3. Nefret Söylemi

Nefret söylemine geçmeden önce kısa bir şekilde nefret suçuna ilişkin bazı açıklamalar getirmek yararlı olacaktır, çünkü nefret söylemi ile nefret suçu farklı kavramlardır. Nefret suçlarında, önyargı saiki olmasa dahi, işlenen fiil suç teşkil etmekte iken, nefret söyleminin suç olarak düzenlendiği hallerde, önyargı saikinden bağımsız olarak fiili cezalandırmak mümkün değildir. Herhangi bir söylemde bulunmak değil, nefret söyleminde bulunmak suçtur. Nefret söyleminden önyargı saikini çıkarırsak, ortada cezalandırılacak bir fiil, yani failin saikinden bağımsız, temel bir suç kalmayacaktır (İnceoğlu, 2012: 107). Irk, etnik kimlik, milliyet, din, dil, renk, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, fiziksel veya zihinsel engellilik ve bunun gibi mağdurların veya mağdurların sahip olduğu temel ve değiştirilemez nitelikteki belirli bazı özellikler sebebiyle işlenen suçlar, nefret suçu (hate crime) olarak ifade edilmektedir. Nefret suçunun oluşumu açısından iki unsurun mevcudiyeti aranmaktadır. Özellikle fail tarafından gerçekleştirilen fiil, kanunlarda suç olarak düzenlenen bir fiil olmalıdır. Bu suç; yaralama, öldürme, tehdit, mala zarar verme, cinsel saldırı, hakaret, hırsızlık, yağma

gibi herhangi bir suç olabilir. İşlenen bir suçun, “nefret suçu” olarak kabul edilebilmesi için aranan diğer unsur ise, mağdurun veya mağdurun mensubu olduğu düşünülen grubun sahip olduğu bazı ayırt edici karakteristik özellikler sebebiyle, yani önyargı saiki ile suçun gerçekleştirilmiş olmasıdır (Hall, 2009: 8, aktaran İnceoğlu, 2012: 103-104).

1997 yılında, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin nefret söylemiyle (hate speech) ilgili kabul ettiği Tavsiye Kararı'nda nefret söylemi şu şekilde tanımlanmıştır: “İrkçi nefret, yabancı düşmanlığı, anti-Semitizm ve hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her tür ifade biçimi. Hoşgörüsüzlüğe dayalı nefret, saldırgan milliyetçilik ve etnik merkezîyetçilik, ayrımcılık ve azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli kişilere karşı düşmanlık yoluyla ifade edilen hoşgörüsüzlüğü içermektedir” (İnceoğlu, 2010, aktaran Kaymak, 2010: 255). Altı çizilmesi gereken bir başka konu ise nefret söylemi ile medya arasındaki karşılıklı varoluşsal ilişkidir. Bu ilişkide nefret söyleminin gerçekleşmesi için medyanın varlığı zorunludur. Kısacası; birincisi, ırkçı nefretin veya başka bir deyişle kişilere veya gruplara yönelik nefretin belirli bir ırka ait olmaları nedeniyle kışkırtılması. İkincisi, dinsel nedenlerle nefretin kışkırtılması; inananlar ile inanmayanlar arasındaki ayrıma dayalı nefretin kışkırtılması. Son olarak, Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi'nin 'nefret söylemi' üzerine Tavsiye Kararı'nda kullanılan ifadeleri kullanacak olursak, “saldırgan milliyetçilik ve etnik merkezîyetçilik şeklinde ifadesini bulan” hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret türlerinin kışkırtılması (Weber, 2009a: 73, aktaran Yılmaz, 2013: 32). Bu nedenle nefret söyleminin gerçekleşmesinin ve bir kamuoyu yaratmasının ilk belirleyici olarak medyayı söylemek ve buna bağlı olarak bir düşünsel değerlendirme yapmak son derece gerçekçi olacaktır.

Yeni medya üzerinden yayılan nefret söylemi de günümüzde oldukça artmıştır ve sıradan bir şekle dönüşmeye başlamıştır. İnternet üzerindeki nefret söylemleri, geniş bir yelpazedeki politik (ırkçı, kuramcı, neo-Nazi, dazlak, Ku Klux Klan mensubu, siyahi ayrımcı, kürtaj karşıtı), zenofobik (yabancı, farklı etnik kökenden göçmen ve göçmen kökenlilere karşı örgütlenen), homofobik (eşcinsel ve eşcinsellik karşıtı), transfobik (transseksüel ve transseksüellik karşıtı), dini (semitist, anti-semitist, radikal İslamcı, anti-İslam taraftarı) ve mizojinik (kadınlara karşı nefret duyan) kişi ve grupların önyargılı ve/veya yanlı, hatta bir noktada bağnazlığa varabilen eylemlerini kapsar (Doğu, 2010: 228). Tüm bunlar ve yeni medyanın 'kontROLSÜZ' sahası bir arada düşünüldüğünde sorunun boyutları çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Nefret söylemi söz konusu olduğunda iki insan hakkı arasında bir çatışma ortaya çıkmaktadır. Söz konusu çatışma ifade özgürlüğü ile nefret söylemine maruz kalan kişi veya grubun ayrımcılığa maruz kalmaması arasındadır ve bu noktada insan haklarıyla uyum içerisinde bir çözüm bulunması ve bu çatışmanın giderilmesi gerekmektedir. Bu çatışmanın giderilmesi çok kolay değildir ve bu konuda farklı ülkelerde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Karan, 2012: 82). Bu nedenle şunu net bir şekilde söyleyebiliriz ki, nefret söylemi kavramının sıklıkla kullanılmasına rağmen herkes tarafından kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır. Nefret söylemine yönelik olarak birçok ülkede yasalarla kabul edilen bazı yasaklar ve kurallar olsa da, nelerin yasak olduğu konusunda tanımlamalar birbirinden farklılaşmaktadır (Weber, 2009b: 3). Hem bu kavram kargaşası hem de içeriğe yönelik olarak çok sarif ifadelerin olmaması, yeni medya araçları üzerindeki denetimsizlik ile birleştğinde, nefret söyleminin günümüz iletişim ve bilgi çağında üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak görülmesi gerektiğini söylememizi zorunlu hale getirmektedir.

4. Yeni Medyada Nefret Söylemi Üzerine Bir Araştırma

4.1. Problem Durumu

İnternetin yaygınlaşması ve teknolojik ilerlemenin ivmesinin her geçen gün daha da arttığı günümüzde, insanların birbirleri ile iletişime geçmesi ve karşılıklı etkileşim içerisinde bulunması geçmiş yıllara oranla son derece kolay bir hal almıştır. Altyapısını internet teknolojilerine dayandıran tüm teknolojilerin üst anlamı olarak değerlendirebileceğimiz yeni medya kavramı, insanların iletişime geçme süresinin ve mekanının yerden ve zamandan bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır. Böylelikle insanlar birçok farklı platformdan eşzamanlı bir şekilde bilgi akışının ve ağının içinde yer alacak şekilde kendilerini konumlandırmışlardır. Bu durum bir açıdan insanların ve toplumların kendi aralarındaki bariyerlerin ortadan kalkmasını sağlarken, diğer açıdan ise bilginin geçerliliğinin ve güvenilirliğinin ölçülmeden kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle insanlar yanlış, geçerli olmayan ve güvenilir olmayan bilgiye dayalı değerlendirme yaparak, karşılıklı olarak farklı bir eksene kayan düşünce üzerinden tartışma ortamının içine girmektedirler. Hem bu durumun ortaya çıkardığı yapı hem de kültürel yozlaşmaya bağlı olarak yeni medya üzerinden yayılan nefret söylemi önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, yeni medyadaki nefret söylemine yönelik eğilimleri saptamak ve sorunun boyutlarını ortaya çıkarmaktır. Bu amaca yönelik olarak, yeni medya ve yeni medyaya yönelik platformlar üzerinden kullanıcıların kendilerini ifade etme biçimleri, olaylara ve gelişmelere yaptıkları yorumlar/değerlendirmeler ile bu etkileşimin nefret söylemi ekseninde ne şekilde oluştuğu ve nasıl algılandığı ölçülmeye çalışılmıştır.

4.3. Yöntem

Araştırmanın yukarıda belirtilen amacına yönelik olarak, Üsküdar Üniversitesi'nin lisans ve ön lisans bölümlerinde/programlarında farklı sınıflarda okuyan 100 öğrencinin, yeni medyadaki nefret söylemine yönelik eğilimlerini saptamak ve sorunun boyutlarını ortaya çıkarmak ile ilgili olarak, hazırlanan anket çerçevesinde verdikleri cevaplar üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır. Öğrencilerin farklı bölümlerde/programlarda okumaları ve demografik açıdan farklı özelliklere sahip olmaları nedeniyle seçilen örneklem değerlendirme yapmak açısından uygundur.

Bu çerçevede, araştırmanın örneklemini oluşturan "İletişim Becerilerine Giriş" ve "Etkili ve Yaratıcı İletişim Teknikleri" derslerini alan ve tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilmiş 100 öğrenciye aşağıda yer alan - demografik özellikler (yaş, cinsiyet, okunulan bölüm, çalışma durumu) dışında kalan- 22 soruluk anket, yüzyüze anket yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Soruların 16 tanesinde -bazılarında diğer seçeneği de dahil olmak üzere- seçenekler bulunmaktadır, 6 tanesi ise açık uçlu sorudur ve seçenek bulunmamaktadır. Araştırma bulguları değerlendirilirken seçenekli sorularda bu seçenekler üzerinden verilen cevaplar dikkate alınarak değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Açık uçlu sorularda ise verilen cevaplar belirli kategoriler dâhilinde gruplandırılmıştır ve bu kategoriler dikkate alınarak değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

- Hangi kitle iletişim aracını en çok kullanıyorsunuz?
- Aşağıdakilerden hangisinden daha fazla internete bağlıyorsunuz?
- Ortalama olarak, bir günde kaç saatinizi internete ayırıyorsunuz?
- Sosyal medyayı kullanıyor musunuz?
- Hangi sosyal medya ağlarını kullanıyorsunuz?
- Bu sosyal medya ağlarında ne kadar zaman geçiriyorsunuz?
- Sosyal medyada okuduklarınıza yorum yazar mısınız?
- Sosyal medyada sizin yazdıklarınıza yorum yapıyor mu?
- Sizce medya nefret söylemine yol açan bir rol oynuyor mu?
- Sizce sosyal medya nefret söylemine yol açan bir rol oynuyor mu?

- Sosyal medyada nefret söylemine yönelik bir durumla karşılaştınız mı?
- Yukarıdaki sorunun cevabı 'EVET' ise; Hangi konu ile ilgiliydi?
- Sosyal medyada nefret söylemine maruz kaldınız mı?
- Yukarıdaki sorunun cevabı 'EVET' ise; Hangi konu ile ilgiliydi?
- 13. Sorunun cevabı 'EVET' ise; böyle bir durum karşısında tepkiniz ne oldu?
- Sosyal medyada nefret söylemine yönelik bir yorum yaptınız mı / içerik paylaştınız mı?
- Yukarıdaki sorunun cevabı 'EVET' ise; Hangi konu ile ilgiliydi?
- 16. Sorunun cevabı 'EVET' ise; bunu yapmanızın nedeni ne idi?
- Çok sinirlendiğiniz bir yazı/haber/yorum/resim/video vb. ile karşılaştığınız tepkiniz ne olur?
- "Her ne olursa olsun asla nefret söylemi içeren bir ifadede bulunmam ya da böyle bir durumun içerisinde olmam" der misiniz?
- Sosyal medyada nefret söylemi içeren bir içeriğin etkinliği ile ilgili düşünceniz nedir?
- Son olarak, 'nefret söylemi'ne ilişkin yukarıdaki sorulardan farklı olarak bir düşünceniz varsa aşağıya yazar mısınız?

4.4. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan 100 öğrencinin demografik özelliklerini incelediğimizde; yaş olarak en yoğun grubun 28 öğrenci (%28) ile 20 yaş olduğunu görmekteyiz. Daha sonra ise sırasıyla 19 öğrenci (%19) 19, 13 öğrenci (%13) 21, 10 öğrenci (%10) 18, 9 öğrenci (%9) 22, 8 öğrenci (%8) 23, 3'er öğrenci (%3) 24, 25, 26 ve 2'ser öğrenci de (%2) 27 ve 30 yaşlarındadır. Bu öğrencilerin 64'ü (%64) kadın, 36'sı (%36) ise erkek olarak bölünmüştür. Öğrencilerin 34'ü (%34) çalışmakta, 66'sı ise (%66) çalışmamaktadır.

Araştırma sorularını incelediğimizde, tek seçeneğin işaretlenmesinin istendiği "Hangi kitle iletişim aracını en çok kullanıyorsunuz?" sorusuna, öğrencilerin 79'u (%79) yeni medya, 17'si (%17) televizyon, 2'si (%2) ise ayrı ayrı olarak gazete ve radyo cevabını vermiştir. "Aşağıdakilerden hangisinden daha fazla internete bağlanıyorsunuz?" sorusunu ise, 76'sı (%76) akıllı telefon, geri kalan 24'ü (%24) de ev bilgisayarı-laptop cevabını vermiştir, ancak tablet seçeneğini kimse işaretlememiştir.

Öğrencilerin 66'sı (%66) bir günde 1 ile 3 saat arası bir zamanlarını internete ayırırken, 24'ü (%24) 4-6 saatlerini, geriye kalan 10'u (%10) ise altı saatten fazla bir süreyi internete ayırmaktadırlar. Bunun yanında ankete katılan 100 öğrencinin tamamı (%100) sosyal medyayı kullandığını belirtmiştir. Sosyal medya ağlarından (birden fazla seçenek

işaretlenebilmektedir) öğrencilerden 86'sı (%86) Facebook, 48'i (%48) Twitter, 47'si (%47) Instagram, 31'i (%31) Foursquare, 1'i (%1) MySpace, Hi5 ve FlickR, 71'i (%71) Google+, 85'i (%85) YouTube, 15'i (%15) Dailymotion, 9'u (%9) Bloglar, 22'si (%22) Sözlükler ve 12'si ise (%12) Forumları kullandığını söylemiştir. FriendFeed seçeneğini kimse işaretlemeyen, diğer seçeneğini de işaretleyen öğrenciler; WhatsApp, Line, Mynet ve Tumblr cevaplarını vermişlerdir. Ayrıca, tüm bu sosyal medya ağlarında öğrencilerin 78'i (%78) haftanın her gününü, 6'sı (%6) 4-6 gününü, geriye kalan 16'sı ise 2-3 gününü geçirdiğini belirtmiştir.

"Sosyal medyada okuduklarınıza yorum yazar mısınız?" sorusuna, öğrencilerin 1'i (%1) her zaman, 8'i (%8) sıklıkla, 38'i (%38) bazen, 37'si (%37) çok nadir, 16'sı (%16) ise hiç yazmadım cevabını vermiştir. "Sosyal medyada sizin yazdıklarınıza yorum yapıyor mu?" sorusuna ise, öğrencilerin 4'ü (%4) her zaman, 22'si (%22) sıklıkla, 43'ü (%43) bazen, 19'u (%19) çok nadir, 12'si (%12) ise hiç yazılmadı cevabını vermiştir.

"Sizce medya nefret söylemine yol açan bir rol oynuyor mu?" sorusuna, öğrencilerin 56'sı (%56) evet, 15'i (%15) hayır, 29'u (%29) ise emin değilim cevabını vermiştir. Sosyal medyaya yönelik olarak sorulan "Sizce sosyal medya nefret söylemine yol açan bir rol oynuyor mu?" sorusuna ise, öğrencilerin 65'i (%65) evet, 12'si (%12) hayır, 23'ü (%23) ise emin değilim cevabını vermiştir.

"Sosyal medyada nefret söylemine yönelik bir durumla karşılaştınız mı?" sorusuna, öğrencilerin 55'i (%55) evet, 45'i (%45) de hayır cevabını vermiştir. Nefret söylemine yönelik durumun hangi konu ile ilgili olduğu sorusuna ise, bir önceki soruda 'evet' cevabını veren 55 kişi içinde ve birden fazla cevap yazabilecek şekilde öğrencilerin 47'si siyaset, 8'i din/mezhep, 7'si spor, 4'ü ayrı ayrı magazin, dünya gündemi, ırk/etnik köken ve cinsel ayrımcılık, 3'ü işkence/şiddet, 1'i ise yine ayrı ayrı olacak şekilde cinsel ayrımcılık, sanat, eğitim, giyim-kuşam, dil ve yalan haber cevaplarını vermiştir.

"Sosyal medyada nefret söylemine maruz kaldınız mı?" sorusuna, öğrencilerin 12'si (%12) evet, 88'i (%88) de hayır cevabını vermiştir. Maruz kalınan nefret söylemine yönelik durumun hangi konu ile ilgili olduğu sorusuna ise, bir önceki soruda 'evet' cevabını veren 12 kişi içinde ve birden fazla cevap yazabilecek şekilde öğrencilerin 10'u siyaset, 2'si ırk/etnik köken, 1'i ise ayrı ayrı olacak şekilde giyim-kuşam, dil ve spor cevaplarını vermiştir. Ayrıca, yine 'evet' cevabını veren 12 kişi içinde "Böyle bir durum karşısında tepkiniz ne oldu?" sorusuna, 8'i 'Sinirlendim, ama düzgün bir cevap yazdım', 2'si ise ayrı ayrı 'Sinirlendim, ama bir şey yapmadım' ve 'Aldırış etmedim' cevaplarını vermişlerdir. 'Sinirlendim, ben de aynı şekilde

cevap yazdım' seçeneğini kimse işaretlemediği gibi, diğer seçeneği için de görüş bildiren olmamıştır.

"Sosyal medyada nefret söylemine yönelik bir yorum yaptınız mı / içerik paylaştınız mı?" sorusuna, öğrencilerin 15'i (%15) evet, 85'i (%85) de hayır cevabını vermiştir. Nefret söylemine yönelik durumun hangi konu ile ilgili olduğu sorusuna ise, bir önceki soruda 'evet' cevabını veren 15 kişi içinde ve birden fazla cevap yazabilecek şekilde öğrencilerin 12'si siyaset, 2'si dünya gündemi, 1'i ise ayrı ayrı olacak şekilde eğitim, cinsel ayrımcılık, hayvan hakları ve spor cevaplarını vermiştir. Ayrıca, yine 'evet' cevabını veren 15 kişi içinde "Bunu yapmanızın nedeni ne idi?" sorusuna, 7'si rahatsız oldum/sinirlendim, 5'i duruma açıklık getirmek/tepkimi dile getirmek, 2'si öfke ve 1'i de hayvanlara işkence cevaplarını vermişlerdir.

"Çok sinirlendiğiniz bir yazı/haber/yorum/resim/video vb. ile karşılaşırsanız tepkiniz ne olur?" sorusuna, birden fazla cevap yazabilecek şekilde öğrencilerin 47'si karşı tepki veririm/yorum yaparım/sinirlenirim, 39'u aldırış etmem/yorum yapmam/sayfayı kapatırım/gülerim, 11'i 'Şikayet et' butonuna basarım/engellerim, 5'i herkes özgürdür/herkesin kendi düşüncesi ve 4'ü de küfür ederim/nefret söyleminde bulunurum cevaplarını vermişlerdir.

"Her ne olursa olsun asla nefret söylemi içeren bir ifadede bulunmam ya da böyle bir durumun içerisinde olmam' der misiniz?" sorusuna, öğrencilerin 42'si (%42) evet, 58'i (%58) de hayır cevabını vermiştir. "Sosyal medyada nefret söylemi içeren bir içeriğin etkinliği ile ilgili düşünceniz nedir?" sorusuna ise, öğrencilerin 12'si (%12) çok etkilidir, 31'i (%31) etkilidir, 41'i (%41) emin değilim, 9'u (%9) etkili değildir, 7'si (%7) ise hiç etkili değildir cevabını vermiştir.

Son olarak ise, "nefret söylemine ilişkin yukarıdaki sorulardan farklı olarak bir düşünceniz varsa aşağıya yazar mısınız?" sorusuna öğrencilerin 15 tanesini cevap vermiştir. Cevaplar aşağıdadır:

- Herkes birbirini takip ediyor ve hep birilerini suçlama, olaylara aşırı tepkiler ortaya çıkıyor.

- İnsanlar çok abartıyor. Olmak istenilen hayatlar çarpıştırılıyor. Bloklama iyi ki var.

- Ben nefretin sosyal medyada etkili olabileceğini zannetmiyorum.

- İnsanların kişisel sınırlarına girmedikçe bence fikir beyan etmede sıkıntı yok.

- Birileri insanları götürmek istediği pislik çukuruna mükemmel bir strateji ile gömüyor. Bunun için tek bir kıvılcım yapmaları yeterli oluyor.

- Nefret söylemi toplumdaki insanları sadece dil, din, ırk diye ayırıyor. Son zamanlardaki siyasi konularla ilgili toplumda birçok ayrışma

oldu. Aile içinde, en yakın arkadaşlarıyla bile karşıt konuşuyorsun. İnsanlar takım tutar gibi parti tuttıkları için, hani takımları kaybetse bile ona destek olurlar ya işte aynı bunun gibi partileri yanlış yapsa dahi hatta yolsuzluğa karşı bile onları savunuyorlar. Sırf yandaş medyadaki nefret söylemleri yüzünden, uzakta yaşayan ve hakkında hiçbir fikri olmayan insanlara nefret duyuyorlar. O insanın yaptığı güzellikleri görmezden geliyorlar.

- Sosyal medyada nefret söylemiyle ilgili yorum yapmadım. Çünkü insanlar sosyal medyada tartışmaya müsait olmuyor. Seni direkt etiketliyor ve seni dinleme zahmetine dahi girmiyor. Doğrusuna yanlına bakmadan, araştırmadan yapılan yorumlar, paylaşılan fotoğraf, görüntüler sadece insanları galeyana getirip savaş ortamı yaratıyor.

- Nefret söylemi ile ilgili çok zoruma gidecek bir şeyle karşılaşmadım.

- Asıl nefret söylemi bence aile içerisinde daha çok görülür. Entelektüel düzeyi düşük aile bireyi nefret söylemini aile içerisinde daha rahat dile getirir.

- Herkes yaşadığı toplumla ilgili anlayışlı olursa, herkes kusurlarını görmede seçiciliğini bırakırsa nefret söylemi azalır ya da olmaz.

- Sevgi ve vicdanın birleşmesidir insan. Öyleyse bu nefret neden?

- İnsanların nefret etmesini gerektirecek hiçbir şey olduğuna inanmıyorum. Yani yaşadığımız evrende ne ile karşılaşsak karşılaşalım bunun sonucu nefret olmamalı, çünkü bizler konuşarak anlaşabilecek şekilde yaratıldık.

- Herkes haddini bilsin.

- Kişinin kendi benliğini kontrol edebilme yetisine bağlıdır. Durum her ne olursa olsun kişi kendi tepkilerine müdahale edebilir.

- Sosyal medyada nefret söylemi yer almamalıdır. Sosyal medyanın amacı nefreti değil birliği beraberliği bütünleşmeyi hedeflemelidir.

5. Sonuç

Teknolojinin yarattığı yeni düzenin ve hayatımızın her alanına nüfuz etmesinin en somut örneklerinden biri yeni medya ve iletişim teknolojileridir. Altyapısı internete dayalı tüm teknolojilerin üst anlamı olarak adlandırabileceğimiz yeni medya ile hem kitle iletişim araçlarının bugüne kadar var olan kuramsal çerçevesi hem de yöntembilimsel alanda yapılan tüm uygulamaların ve çalışmaların temel varsayımları değişkenliğe uğramıştır.

Bir tarafta gönderici ile alıcı arasındaki ileti transferi olarak adlandırdığımız iletişimin basit işleyiş mantığı, diğer tarafta ise tamamen teknoloji ve internetin bileşiminden oluşan yeni medya ve iletişim teknolojilerinin zaman ve uzam kavramlarını 'anlamsız' hale getirdiği yeni

dünya düzeni, iletişimin önemini ve etkinliğini her geçen gün daha da yukarıya taşımaktadır.

Yeni medya araçlarına birçok farklı platformdan ulaşabilmenin getirdiği rahatlık, düşük maliyet, zaman mevhumunun ortadan kalkması ve karşılıklı etkileşimin getirdiği özgüven ile birey kendini proaktif bir davranış modeli ile ifade eder hale gelmiştir. Sosyal anlamda görece daha geniş bir toplumsallaşma işlevi yerine getirilse de, demokrasi ve özgürlükler arasındaki ince çizginin ifade ve üslup anlamında çok farklı boyutlara taşındığını söylememiz mümkündür. Bilginin 'değersizleşmesi' ve kültürel yozlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan nefret söylemi de, yeni medya araçlarının kullanımı ve içerik üretimi anlamında önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede, yeni medyadaki nefret söylemine yönelik eğilimleri saptamak ve sorunun boyutlarını ortaya çıkarmak amacı ile, yeni medya ve yeni medyaya yönelik platformlar üzerinden kullanıcıların kendilerini ifade etme biçimleri, olaylara ve gelişmelere yaptıkları yorumlar/değerlendirmeler ile bu etkileşimin nefret söylemi ekseninde ne şekilde oluştuğu ve nasıl algılandığı yapılan bir anket çalışması ile ölçülmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın örneklemini oluşturan ve ankete katılan öğrencilerin yüzde seksene yakın bir bölümü kitle iletişim araçlarından en çok yeni medyayı takip ettiklerini ve dörtte üçlük bir bölümü de internete en çok akıllı telefonlardan bağlandıklarını belirtmişlerdir. Bunların üçte ikilik bir bölümü de bir günde 1 ile 3 saatlik bir zamanlarını internette geçirdiklerini söylemişlerdir.

Ankete katılan öğrencilerin tamamı sosyal medyayı kullanmaktadır. Yüzde seksene yakın bir bölümü ise haftanın her günü mutlaka sosyal medyayı kullandığını söyleyerek en çok da ilk beş içerisinde Facebook, Youtube, Google+, Twitter ve Instagram şeklinde cevap vermişlerdir.

Öğrencilerin dörtte üçlük bir bölümü sosyal medyada okuduklarına bazen ya da çok nadir bir şekilde yorum yazdıklarını söylerken, yüzde altmışın üzerinde bir bölümde yine aynı şekilde bazen ya da çok nadir olarak kendi yazdıklarına yorum yapıldığını belirtmiştir. Öğrencilerin yarıdan fazlası medyanın nefret söylemine yol açan bir rol oynadığını söylerken, üçte ikilik bölümü ise nefret söyleminde sosyal medyanın rolü olduğunu belirtmiştir.

Ankete katılanların yüzde ellibeşlik bir bölümü sosyal medyada nefret söylemine yönelik bir durumla karşılaştığını belirtirken, bunların tamamına yakın bir bölümü konunun siyasetle ilgili olduğunu cevabını vermiştir. Siyaseti, din/mezhep ve spor takip etmiştir. Öğrencilerin yüzde onikisi ise, sosyal medyada nefret söylemine maruz kaldıklarını söylemiştir.

Bunların da büyük bir bölümü konunun siyaset ile alakalı olduğunu belirtmesinin yanında, sinirlendiğini ama düzgün bir cevap yazdığını söylemiştir. Sosyal medyada nefret söylemine yönelik yorum yapan ya da içerik paylaşılanların oranı yüzde onbeş iken, konunun ağırlıklı olarak siyaset ekseninde olduğunu ve sinirlendiği ya da tepkisini dile getirmek için böyle bir davranış gösterdiğini söylemiştir.

Çok sinirlenilen bir içerik ile karşılaşıldığında katılımcıların büyük çoğunluğu ya karşı tepki vereceğini ya da yorum yapmayarak sayfayı kapatacağını söylemiştir. Dört kişi ise küfür ederek nefret söylemine yönelik bir içerikle cevap vereceğini belirtmiştir. Her ne olursa olsun asla nefret söylemine yönelik bir ifade bulunmayacağını ya da böyle bir ortamın içerisinde olmayacağını söyleyen öğrenciler de yüzde kırkikilik bölümü oluşturmaktadır. Sosyal medyada nefret söylemine yönelik bir içeriğin etkinliği konusunda ise öğrencilerin yarıya yakın bir kısmı etkili olduğu söylerken, yüzde kırkikilik bir bölümü de emin olmadığını belirtmiştir.

Sonuç olarak, değişen ve gelişen sosyal yaşamın, teknoloji ve internet birleşmesinden meydana gelen yeni medya ile birlikte bir taraftan hayatı kolaylaştırıcı sonuçları ortaya çıkarken, diğer taraftan da ifadenin ve üslubun nefret söylemi ekseninde sıradanlaştığını ve normalleştiğini görmekteyiz. Bu nedenle başta siyaset kurumu olmak üzere, içeriği üreten ve mesajı oluşturan kesimin en azından asgari şartları gözeterek potansiyel ya da hedef kitleye yönelik hassasiyetleri de göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Kaynakça

- AITCHISON, J. & Lewis, D. M. (2003). *New media language*. London: Routledge.
- BARBER, B. R. (2004). Which technology and which democracy? Henry Jenkins ve David Thorburn (Eds.), *Democracy and new media* (ss.33-47) içinde. Massachusetts: MIT Press.
- BINARK, M. (2007a). Yeni medya çalışmaları. Mutlu Binark (Der.), *Yeni medya çalışmaları* (ss. 5-17) içinde. Ankara: Dipnot Yayınları.
- BINARK, M. (2007b). Yeni medya çalışmalarında yeni sorular ve yöntem sorunu. Mutlu Binark (Der.), *Yeni medya çalışmaları* (ss. 21-44) içinde. Ankara: Dipnot Yayınları.
- DOĞU, B. (2010). Sanal nefret pratikleri: İnternet'te nefret söylemi ve karşı örgütlenmeler. Tuğrul Çomu (Yayına Hazırlayan), *Yeni medyada nefret söylemi* (ss. 223-252) içinde. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- GANE, N. & Beer, D. (2008). *New media: The key concepts*. Oxford: Berg Publishers.

- HALL, N. (2009). Hate crime. Oregon: Willan Publishing.
- İNCEOĞLU, A. A. (2012). Nefret suçu kavramı ve türk ceza mevzuatı açısından değerlendirilmesi. Yasemin İnceoğlu (Der.), Nefret söylemi ve/veya nefret suçları (ss. 103-120) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İNCEOĞLU, Y. (2010). Nefret söylemi üzerine.
<http://www.durde.org/index.php/2010/06/03/nefret-soylemi-uzerine/>, Erişim: 03 Haziran 2010.
- KARAN, U. (2012). Nefret içerikli ifadeler, ifade özgürlüğü ve uluslararası hukuk. Yasemin İnceoğlu (Der.), Nefret söylemi ve/veya nefret suçları (ss. 81-102) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KAYMAK, A. (2010). Yeni medyada nefret söyleminin hukuki boyutu. Tuğrul Çomu (Yayına Hazırlayan), Yeni medyada nefret söylemi (ss. 253-284) içinde. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- LISTER, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I. & Kelly, K. (2009). New media: A critical introduction. Second Edition. Oxon: Routledge.
- LOGAN, R. K. (2010). Understanding new media: Extending Marshall McLuhan. New York: Peter Lang Publishing.
- MANOVICH, L. (2006). What is new media? Robert Hassan ve Julian Thomas (Eds.), The new media theory reader (ss.5-10) içinde. Berkshire: McGraw-Hill International.
- PAVLIK, J. V. (2013). Yeni medya ve gazetecilik (çev: M. Demir ve B. Kalsın). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- TURGUT, S. (2013). Yeni medya-Medyanın 'kağıttan' kalesi çökerken. İstanbul: Destek Yayınları.
- VAN D. J. (2004). Digital media. John D. H. Downing, Denis McQuail, Philip Schlesinger, Ellen Wartella (Der.), The sage handbook of media studies (ss. 145-163) içinde. London: Sage.
- WEBER, A. (2009a). Nefret söylemi el kitabı (çev: M. Çulhaoğlu). İstanbul: Avrupa Konseyi Yayınları.
- WEBER, A. (2009b). Manuel on hate speech. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- YILMAZ, H. S. (2013). Siyasal nefret söylemi ve medya-Haberden söyleme kısa bir yolculuk. Konya: Literatürk.